

1921 ANAYASASI'NIN KABUL EDİLİŞİNİN 100. YILI ULUSAL SEMPOZYUMU

Editörler

Prof. Dr. Ömer ANAYURT

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

**1921 ANAYASASI'NIN KABUL EDİLiŞİNİN
100. YILI ULUSAL SEMPOZYUMU**

Yayın Sahibi
Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Adına Yayımlayan
Mehmet Ali KUMBUZOĞLU
TBMM Genel Sekreteri

Yayın Koordinatörü
Dr. Necati SUNGUR
Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanı

Yayın Editörleri
Prof. Dr. Ömer ANAYURT
Prof. Dr. Yusuf TEKİN

Kapak Tasarımı
Gülcan ACARTÜRK

Sayfa Tasarımı
Hüseyin KILIÇER

Baskı
TBMM Basımevi - 1. Baskı Aralık 2022

ISBN:
978-605-2089-75-0

Baskı Adedi
1000

1921 ANAYASASI'NDA ROUSSEAU ETKİSİ

Alper IŞIK

Dr. Öğr. Üyesi,

Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi,

alper@sakarya.edu.tr

Öz

Ünlü Fransız düşünür Jean-Jacques Rousseau *Toplum Sözleşmesi* isimli eserinde yasaların genel iradenin ifadesi olduğu, genel iradenin sınırlanamayacağı ve egemenliğin bölünemeyeceği fikirlerini ortaya atmıştır. Rousseau'nun bu fikirlerinin, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Mustafa Kemal Atatürk'ün de kurucularından olduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen 1921 Anayasası'nda somutlaştığı genel olarak kabul edilmektedir. Makalede bu somutlaşmanın ne düzeyde olduğu araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1921 Anayasası, Jean-Jacques Rousseau, Kuvvetler Birliği, Genel İrade, Meclis Hükûmeti Sistemi

The Rousseau Effect in the 1921 Constitution

Abstract

In his book *The Social Contract*, the famous French philosopher Jean-Jacques Rousseau put forward the idea that laws are the expression of the general will, that the general will cannot be limited and that sovereignty cannot be divided. It is generally accepted that these ideas of Rousseau were embodied in the Constitution of 1921 adopted by the Grand National Assembly of

Turkey in which, Mustafa Kemal Atatürk, the initiator of the War of National Independence, was one of the founders. The level of this concretization is explored in the article.

Key Words: The 1921 Constitution, Jean-Jacques Rousseau, Unification of Powers, General Will, Parliamentary Government System

Abstrait

Dans son ouvrage *Du contrat social*, le célèbre philosophe français Jean-Jacques Rousseau a avancé l'idée que les lois sont l'expression de la volonté générale, que la volonté générale ne peut être limitée et que la souveraineté ne peut être divisée. Il est généralement admis que ces idées de Rousseau ont été incarnées dans la Constitution de 1921 adoptée par la Grande Assemblée Nationale de Turquie au sein de laquelle, Mustafa Kemal Atatürk, le déclencheur de la Guerre d'Indépendance nationale, était l'un des fondateurs. Le niveau de cette concrétisation est exploré dans l'article.

Mots Clés : Constitution de 1921, Jean-Jacques Rousseau, Unification des pouvoirs, Volonté générale, Système de gouvernement parlementaire

I. Jean-Jacques Rousseau ve Toplum Sözleşmesi

Jean-Jacques Rousseau hem çağdaşlarını hem Fransız Devrimi'ni hem de sonraki dönemdeki Anayasa Hukuku literatürünü etkileyen bir düşünürdür. Düşünürün, siyasal iktidar ve siyasal toplum üzerine görüşleri de *Toplum Sözleşmesi* (*Du Contrat Social*) isimli eserinde yer almaktadır.¹ Rousseau, 1712 yılında Cenevre yurttaşları Isaac ve Suzanne Bernard'ın çocukları olarak Cenevre'de dünyaya gelmiştir.² Devletler ve toplumlar konusunda kapsamlı bir eser verebilmek için uzun yıllar toplum ve politika konusunda okumalar yapmıştır. *Toplum Sözleşmesi* eseri, hiç tamamlanamayan uzun bir kitabın küçük bir parçasıdır.³ Rousseau'nun tasarladığı bu uzun eser *Politik Kurumlar* (*Institutions*

1 Akad, Mehmet/ Vural Dinçkol, Bihterin/ Bulut, Nihat, Genel Kamu Hukuku, 16. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2020, s. 151.

2 Rousseau, Jean-Jacques , Les Confessions I, Garnier-Flammarion, Paris, 1968, s. 44.

3 Damrosch, Leo, Jean-Jacques Rousseau, Çev: Özge Özköprülü, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 348.

Politiques) adını taşımaktadır. *Toplum Sözleşmesi*, bu yapıtın bir bölümüdür. Bu eser, kısa bir eser olmasına rağmen siyasal düşüncüyü derinden etkilemiştir. Rousseau bu eserinde, devletin temeli, egemenlik, temsil, genel irade, yasa gibi temel kavramlara bir çerçeve çizer. Bu bağlamda öncelikle Rousseau ve *Toplum Sözleşmesi* eserinde çizmiş olduğu ideal devlet portresine ana hatlarıyla değinilecektir. Belirtmek gerekir ki Rousseau'nun kavramlara yüklediği anlam günümüzden farklıdır. Dolayısıyla Rousseau'nun teorisine ilişkin bir yorum getirmeden önce onun kavramlar dünyasına göz atmak ve kavramlara onun penceresinden bakmak gerekir.

A. Jean-Jacques Rousseau'da Egemen

Egemen ve egemenlik kavramları Rousseau'nun teorisinde en önemli fenomenlerdendir. Bu kavramlar Rousseau'nun teorisine kapı aralayan bir anahtar gibidirler. Çünkü Rousseau'ya göre egemenliğin tezahürü yasa yapmaktır. Egemen dediğimiz zaman bundan halkın kendisini anlamak gerekir. Halkın ortaya koyduğu irade ise genel iradedir. Rousseau, genel iradenin sadece yasa koyma görevi olduğunu vurgular.⁴ Kuşkusuz bu belirleme günümüzde kullanılan egemenlik kavramından çok farklıdır. Çünkü günümüzde egemenlik dediğimiz zaman devletin halk ve ülke ile birlikte üç temel unsurundan biri anlaşılmaktadır.⁵ Egemenlik günümüzde çoğu alanda kullanımdan kalkan bir kavram olsa da anayasalar devlet iktidarını hala egemenlik kavramı üzerinden tanımlamaktadır.⁶ Çünkü egemenlik, yeni bir siyasi iktidar tipini düşünmeyi mümkün kılan bir kavramdır.⁷ Ancak klasik egemenlik kavramının günümüz gerçeklerine uymadığı ve çağ dışı bir kavram olduğu da iddia edilmektedir.⁸ Çünkü hukuk devleti ve insan haklarının gelişmesiyle, egemenlik kavramı sınırlandırılmaktadır.⁹ Rousseau'ya göre; “Egemen varlık isteyince, her yurttaş devlete yapabileceği hizmetleri hemen yapmak zorundadır ama egemen varlık

4 Rousseau, Jean-Jacques , Du Contrat Social, Flammarion, Paris, 2001, s. 96.

5 Gözler, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt I, Güncellenmiş 2. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2020, s. 497;

6 Uygun, Oktay, Devlet Teorisi, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 197.

7 Akal, Cemal Bali, İktidarın Üç Yüzü, 6. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 72.

8 Teziç, Erdoğan, Anayasa Hukuku (Genel Esaslar), 23. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 141.

9 Anayurt, Ömer, Anayasa Hukuku: Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar), 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 258.

yurttaşları topluluğa yararlı olmayan hiçbir işe zorlayamaz, hatta böyle bir şeyi isteyemez.”¹⁰

Buna göre genel istem kişisel ve belirli bir konuya yöneldiği zaman doğruluğunu yitirir. O artık genel istem olmaktan çıkıp özel istem haline gelir çünkü topluluğa yararlı olmayan şey özel istemdir. Bu noktada bireylerin insan olmalarından kaynaklanan hak ve özgürlüklerinin egemenin sınırı olduğu söylenmektedir.¹¹ Ancak Rousseau, özellikle devletin varlığı tehlikeye girdiğinde; “Hükümdar devlet için çıkar yol senin ölmendir dediği zaman yurttaş ölmek zorundadır” der.¹²

Kuşkusuz bu belirleme bizi egemen varlığın sınırı konusunda düşünmeye zorlar. Ancak Rousseau’ya göre yasalara boyun eğen halktır. Yasaları koyan da halkın kendisidir. Bu sebeple yasalar, bireyleri devlete karşı koruyan bir mekanizma olarak görülebilir.¹³ Bu noktada Bertrand Russell, Rousseau’nun hükümdarının toplum için neyin yararlı neyin yararsız olduğuna karar veren yegâne yargıç olduğunu söyler. Ancak hükümdar, kral ya da hükümet anlamına gelmez. Hükümdar, kolektif ve yasama yeteneği içindeki topluluktur.¹⁴

Rousseau, egemen varlığın yalnızca genel istemin yansıması olduğunu ve özel istemlere yurttaşları zorlayamayacağını söylemektedir. Genel istemler söz konusu olduğunda da yurttaşın gerekirse ölmekten kaçınmaması gerektiğini açıklıkla ifade etmektedir. Bu noktada cevaplanması gereken önemli bir soru karşımıza çıkmaktadır. Bu soru, egemen varlığın çıkardığı yasanın topluluğa yararlı olup olmadığını kimin belirleyeceğidir. Bu noktada karşımıza Rousseau’da önemli bir kavram olan yasacı çıkmaktadır.

Rousseau’ya göre yasalar yurttaşları bir bütün, davranışları da soyut olarak ele alır. Bir kişinin kendi başına verdiği buyruklar, hiçbir zaman yasa olmaz. Olsa olsa kararname olur. Rousseau’ya göre iyi yasaları kalabalıkların da yapması zordur. Halk iyiliği ister ama göremez. Bu yüzden yasacı ismini verdiği bir figür ortaya atar. Yasacı en iyi kuralları bulup ortaya çıkartır. Böylelikle

10 Rousseau, *Du Contrat Social*, s. 70.

11 Akad/Vural Dinçkol/Bulut, s. 155.

12 Rousseau, *Du Contrat Social*, s. 74.

13 Mızrak, Dilan, “Toplum Sözleşmesi Kuramlarında Siyasi İktidarın Sınırı Olarak Kişi Hak ve Özgürlükleri Meselesi”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2019, Cilt: 9, Sayı: 17, s. 40.

14 Russell, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi III*, Çev: Muammer SENCER, Say Yayınları, İstanbul, 2004, s. 280

toplumun aydınlanmasını sağlamış olur.¹⁵ Tutkularının etkisi altında kalmamak için, yasacı insanlara değil yasalara hükmetmelidir.¹⁶ Bu yüzden yasacı neredeyse tanrısal nitelikler taşımak durumundadır. Çünkü yasacı halkın konuştuğu dili kullanmayan ama bir yandan da insanları sürükleyen ve hatta onları tanrısal gücünü kullanarak inandırmanın da ötesinde bir ikna gücüne sahip olmalıdır.¹⁷ Ancak yasacının yasama yetkisi yoktur. Çünkü yasacı iyi yasaları kaleme alır ama yasayı yasa yapan halktır.¹⁸ Yasacı toplumun içinden çıkar ve ideal yasaları ortaya koyup onların yasalaşmasını sağladıktan sonra diğer yurttaşlarla eşit statüde bir yurttaş olarak topluma geri döner. Waldman, Rousseau'nun bu belirlemesine örnek olarak Philadelphia'da toplanan Amerikan Anayasası'nı hazırlayan Anayasa Konvansiyonu üyelerini örnek verir.¹⁹ Yine de bu kavramın günümüzde bir karşılığı olduğunu söylemek güçtür.

B. Jean-Jacques Rousseau'da Hükûmet

Hükûmet konusuna gelince de Rousseau'nun belirlemelerinin günümüzdeki sistemlerden yalnızca birine tekabül etmediğini görmek mümkündür. Öncelikle Rousseau için yasal bir hükûmetin, egemen varlıkla aynı olması değil, onun vekili olması gerekir.²⁰ Egemenden aldığı emirleri halka aktaran hükûmet, egemene bağımlıdır.²¹ Böylelikle meclis aracılığıyla insanları iktidarın sahibi yapmak düşüncesi, Rousseau'nun aslında meclis hükûmeti sistemini öngördüğü şeklinde yorumlanmaktadır.²²

15 Fireside, Harvey F. "The Concept of The Legislator in Rousseau's Social Contract", The Review of Politics, Cilt 32, Sayı 2 (Nisan 1970), s. 192.

16 Guchet, Yves, Histoire des idées politiques Tome 1: De l'Antiquité à la Révolution française, Armand Colin Éditeur, Paris, 1995, s. 404.

17 Tosun, Cengiz Mesut, "Toplum Sözleşmelerindeki Yasacı", Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 26. Kitap, Hazırlayanlar: Hayrettin Ökçesiz/Gülriiz Uygur/Saim Üye, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2014, s. 439.

18 Rousseau, Du Contrat Social, s. 79-81.

19 Waldman, Theodore, "Rousseau on General Will and The Legislator", Political Studies, Cilt VIII, Sayı 3, 1960, s. 229.

20 Rousseau, Du Contrat Social, s. 78.

21 Ağaoğulları, Mehmet Ali, Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s. 140.

22 Ardant, Philippe/ Mathieu, Bertrand, Institutions Politiques et Droit Constitutionnel, 20e édition, Lextenso Éditions, Paris, 2008, s. 331.

Rousseau'nun yürütme kavramına ilişkin görüşleri de bu açıdan önemlidir. Yürütme çoğunluğun elinde olamaz. Çünkü yürütme sadece özel davranışlara dayanır. Bu yüzden yürütme yani hükûmet, egemen varlığın bir aracıdır.²³ Ancak hükûmet bir kralın eline verilse dahi bu yetki, halkın geçici bir hükûmet haline gelerek o görevi krala vermesiyle, yani demokratik bir kararla sağlanır.²⁴ Kuşkusuz bu noktada kuvvetler birliğinin söz konusu olduğu düşünülebilir.

Rousseau'nun kavramlar dünyasında yasa koyma yetkisinin özel bir yeri vardır. Yasa koyma yetkisi, hükûmet şekli monarşi, aristokrasi veya demokrasi olsa da her zaman halktadır. Bu durum Rousseau'nun teorisine farklı bir açıdan yaklaşmak gerektiğini göstermektedir. Rousseau, egemenliğin bölünmezliğinden bahsederken, egemenlikten yalnızca yasa yapma yetkisi olarak bahsetmektedir.²⁵ Dolayısıyla Rousseau için bölünmez olan, yasa yapma yetkisidir.

Rousseau, hükûmetin birlik içinde davranabilmesi, amacını gerçekleştirebilmesi ve mevcudiyetini koruyabilmesi için kendine özgü bir varlığa sahip olması gerektiğini de söyler.²⁶ Bu yüzden hükûmetin kuruluş amacından uzaklaşmadan, egemen varlıktan ayrılan noktaları olabilir. Bu tespit Rousseau'nun parlamenter sistemle uyum içinde olduğu noktalardan biridir. Ancak Rousseau için hükûmetin nasıl olması gerektiği sorusunun cevabı çok farklıdır. Çünkü Rousseau'ya göre hükûmet farklı formlarda olabilir. Bir hükûmette ne kadar çok yönetici varsa hükûmet o kadar güçsüz olur. Hükûmet çok sayıda kişiden oluşursa özel istemler de ortaya çıkar. Özel istem, doğası gereği genel istemi etkilemek ister. Özel istemin genel isteme yaptığı bu baskı toplum sözleşmesini bozacak ve politik bütünü ortadan kaldıracaktır. Bu durumda devlet eriyip gidecek ve hükûmet üyelerinin kurduğu başka bir devlet ortaya çıkacaktır. Bu yüzden hükûmetlerin en etkini bir kişinin elinde olanıdır.²⁷ Ancak belirtmek gerekir ki Rousseau açısından monarşi, aristokrasi ve demokrasi, hükûmet biçimleri olarak meşru modellerdir. Çünkü meşruluğun sağlanması için hükûmetin egemene itaat etmesi gerekir. Bu koşulu sağlayan bir

23 Rousseau, *Du Contrat Social*, s. 96.

24 Ağaoğulları, s. 144.

25 Uygun, s. 252.

26 Rousseau, *Du Contrat Social*, s. 100.

27 Rousseau, *Du Contrat Social*, s. 102.

hükûmet, şekli ne olursa olsun meşrudur.²⁸ Çünkü bu hükûmet biçimlerinin hepsi halkın isteği doğrultusunda oluşmaktadır. Rousseau için önemli olan nokta halkın egemen olmasıdır. Halkın egemen olduğu bir devlet, hükûmet sistemi ne olursa olsun, bir cumhuriyettir.²⁹

Hükûmet yasama gücüyle birleşirse herkes yönetici olur ve bu demokrasidir. Bu durumda özel istemler daha güçlü hale gelir ve hükûmetin etkinliği en aşağıya düşer.³⁰ Bu yüzden Rousseau, yasamayla yürütmenin birleşmesinin iyi olduğunu düşünmenin yanlış olduğunu söyler. Bu durumda hükûmetsiz bir hükûmet kurulmuş olur. Yasaları yapanın aynı zamanda onları yürütmesi iyi olmadığı gibi, halkın tümünün birden dikkatini kamu işlerinden çevirip özel işler üzerinde toplaması da doğru değildir. Bu belirleme bizi Rousseau'da kuvvetler ayrılığının benimsendiği fikrine getirmektedir. Rousseau'ya göre bu yönetim biçimi demokrasidir ama böylesi gerçek demokrasi hiç var olmamıştır. Ancak tanrılar, insanları bu şekilde yönetebilir. Böyle bir yönetim insanların harcı değildir.³¹

C. Jean-Jacques Rousseau'da Temsil

Egemen gücün basit ve tek olduğunu, onu parçalamanın aslında onu yok etmek anlamına geldiğini söyleyen Rousseau, temsil kurumuna da şüpheyle yaklaşır. Çünkü Rousseau'ya göre halkın onamadığı şey yasa değildir. Bu yüzden egemenlik temsil edilemez. Rousseau, temsilcilerin halk iradesini değil kendi özel iradelerini ortaya koyduğuna ve herkesi buna bağımlı kıldıklarına inanır. Bu da genel iradenin yerini özel iradenin alması ve halk egemenliğinin ortadan kalkması anlamına gelir.³² Bu yüzden egemen varlık yalnızca halk bir araya geldiğinde iş görür. Bu durumda milletvekilleri de milletin temsilcileri değildirler ve olamazlar.³³ Rousseau temsilci seçme düşüncesinin feodal sistemin bir ürünü olduğunu ve bu fikre dayanarak aristokratik egemenliklerin

28 Prélôt, Marcel/ Lescuyer, Georges, Histoire des idées politiques, 12e édition, Éditions Dalloz, Paris, 1994, s. 315.

29 Ağaoğulları, s. 148.

30 Rousseau, Du Contrat Social, s. 102.

31 Rousseau, Du Contrat Social, s. 107.

32 Ağaoğulları, s. 101.

33 Rousseau, Du Contrat Social, s. 134.

ortaya çıktığını söylemektedir.³⁴ Ancak eklemek gerekir ki temsili demokrasi-leri seçilmiş aristokrasiler olarak gören Rousseau, ılıman iklimli, lükse yol açmayacak orta verimlilikte ve ekonomik eşitsizlik yaratmayacak koşullara sahip ülkelerde temsili demokrasilerin uygulanabileceğinden söz eder.³⁵

Hükûmet kurma işi ise bir yasa işidir. Yürütme gücünü elinde tutanlar halkın görevlileridir. Onların işi egemene boyun eğmektir.³⁶ Bu yüzden yürütme düzeyinde halkın temsili mümkündür.³⁷ Rousseau'nun bu tespitleri, temsil konusunu dışarıda bırakırsak, meclis hükûmeti sistemi ile paralellik göstermektedir. Ancak Rousseau, bu sistemin müstakbel tehlikelerinin de farkındadır. Ona göre dünyadaki bütün hükûmetler, kamu gücünü bir kez eline geçirdikten sonra aynı yoldan egemen otoriteyi de ellerine geçirirler.³⁸ Dolayısıyla bu durum zamanla yürütmenin fiilen üstünlüğü ele alması sonucunu doğurur.

II. 1921 Anayasası'nda Rousseau Etkisi

1921 Anayasası I. Dünya Savaşı sonrasında başlatılan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin hukuki ayağını oluşturan Büyük Millet Meclisi ("BMM") tarafından kabul edilmiştir. BMM, oluşumu ve çalışma koşullarına bakıldığında Türk siyasi hayatının en demokratik parlamentolarından biri olarak kabul edilmektedir.³⁹

BMM tarafından kabul edilen 1921 Anayasası, Osmanlı İmparatorluğu geleneğinden de derin bir kopuşu simgelemektedir. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin lideri Mustafa Kemal, 23 Nisan 1920'de BMM'nin açılışının ardından, 1921 Anayasası'nın temelini oluşturan ve Umde-i Esasiye adı verilen önergeyi Meclis'e sunmuştur. Bu önerge BMM tarafından kabul edilmiştir. Bu karar yeni siyasi rejimin ana ilkelerini belirlediği için anayasal düzeyde bir belge niteliğindedir.⁴⁰ Mustafa Kemal, Nutuk eserinde BMM ve İcra Vekilleri Heyeti (Ba-

34 Ağaoğulları, s. 101.

35 Şenel, Alaeddin, Siyasal Düşünceler Tarihi, 11. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004, s. 364.

36 Rousseau, Du Contrat Social, s. 139.

37 Marini, Frank, "Popular Sovereignty but Representative Government: The Other Rousseau", Midwest Journal of Political Science, Cilt 11, Sayı 4 (Kasım, 1967), s. 465.

38 Rousseau, Du Contrat Social, s. 140.

39 Tekin, Yusuf/ İba, Şeref, "Görüşme ve Yasama Yöntemi Bağlamında 1921 Anayasası'nın Kanunlaşma Süreci", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 53, Sayı 2, Haziran 2020, s. 2.

40 Tekin/İba, s. 6.

kanlar Kurulu) tarafından bu ilkelerin pratik olarak ilk günden itibaren uygulandığını belirtmektedir. Bir yandan da Hukuk-i Esasiye Encümeni (Anayasa Komisyonu), bu önergeyi esas alarak bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarı üzerine yapılan tartışmalar sonucunda Mustafa Kemal, 13 Eylül 1920 tarihinde BMM'ye bir siyasi, toplumsal, idari ve askeri görüşlerle birlikte yönetim örgütünü içeren bir program sunmuştur. Bu belgenin başlığı “*Halkçılık Programı*”dır.⁴¹ Mustafa Kemal, bu programdan yaklaşık dört ay sonra yürürlüğe giren 1921 Anayasası'nın bu programdan doğduğunu ifade etmektedir.⁴² Tanör'e göre Mustafa Kemal, 1921 Anayasası'nı tanıttığı konuşmalarında anayasayı “*milli iradenin eseri*” olarak açıklamaya özel bir önem vermiştir. Bu özellik, 1921 Anayasası'nı kendisini yaratan dinamikler bakımından önceki anayasalar ve anayasal belgelerden farklı bir konuma getirmektedir.⁴³

Rousseau'nun fikirleri de hiç kuşkusuz 1921 Anayasası'nda beliren kurucu iradeyi belirli açılardan etkilemiştir. Çünkü Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* eserinin Türkçe'ye ilk çevirileri 20. yüzyılın başlarında yapılmıştır.⁴⁴ Dolayısıyla, Rousseau'nun Türk aydınları tarafından takip edilen bir düşünür olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak tekrar belirtmek gerekir ki; Rousseau'nun fikirleri farklı akımlara kapı aralayan niteliktedir ve ancak kendine özgü bir kavramlar bütünüyle kavranabilir.

Özellikle 1921 Anayasası'na göre millet egemenliğini temsil eden BMM'ye bir sınır çizilmemiş olması, Rousseau'nun sınır çizmemiş olduğu ya da sınırlarını kendisinin belirlediği egemen kavramıyla örtüşmektedir. Bu noktada 1921 Anayasası'nın 7. maddesinin bir sınır oluşturduğu da iddia edilmektedir. Bu maddeye göre; “*kanun ve nizamların oluşturulmasında zamanın ihtiyaçlarına en uygun fıkıh ve hukuk hükümleri ile usul kuralları esas alınır.*”⁴⁵ Bu noktada, Rousseau'nun egemeninin toplum yararı ile sınırlı olduğu düşüncesine benzer bir düşüncenin 1921 Anayasası'nda da yer aldığı sa-

41 Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 16. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 500

42 Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 383-385.

43 Tanör, Bülent, Anayasal Gelişme Tezleri, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 16.

44 Detaylı bilgi için bkz. Akkaya Kia, Rukiye, “J. J. Rousseau'nun Sosyal Sözleşme Eserinin Osmanlı Türkçesine İlk Tercümesi”, Türkiye Mecmuası C. 27/2, 2017, s. 17-32.

45 Tanör, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 16. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 262.

vunulabilir. Ayrıca, bu noktada 1921 Anayasası'nın Rousseau'nun çoğunlukçu demokrasi anlayışıyla benzerlik gösterdiği de iddia edilebilir.⁴⁶

1921 Anayasası'nın ilk maddesi egemenliğin kayıtsız, şartsız milletin olduğunu vurgular. Devamında ise; “idare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir” ifadesi yer alır.⁴⁷ Bu düzenlemede yer verilen “bizzat” ve “bilfiil” vurguları, doğrudan demokrasi çağrışımını yapabilecek kavramlardır. Ancak, 2. ve 3. maddelerde yer verilen BMM'nin milletin tek temsilcisi olduğu ve Türkiye Devleti'nin BMM tarafından idare edilmesi ilkesi, benimsenen sistemin temsili demokrasi olduğunu göstermektedir.⁴⁸ Vekaletin niteliği ise emredici değil, temsili vekalettir.⁴⁹ Rousseau ise yukarıda açıklandığı üzere egemenliğin temsil edilemeyeceğini vurgulamaktadır.

Fransız Devrimi'nde somutlaşan, halkın istediği anayasayı kendisine vermekte özgür olduğu, dogmaya, düzene ve otoriteye karşı durarak kendilerini egemen ilan etme düşüncesi de kaynağını Rousseau'da bulmaktadır.⁵⁰ Bu noktada Rousseau ile özdeşleşen genel irade kavramına da değinmek yerinde olacaktır. Genel irade kavramı, Rousseau'nun Fransız Devrimi'ne en büyük düşünsel katkılarından biridir. Yasanın, genel iradenin ifadesi olması, halk egemenliği ilkesine de kapı aralar. Dolayısıyla, egemenliğin kaynağını halkta gören anlayış, Rousseau ile doğrudan ilgilidir. Genel irade kavramı Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 6. maddesinde de yer almaktadır.⁵¹ Bu maddede yapılan yasa tanımı Rousseau'dan ödünç alınmıştır.⁵² Unutulmamasıdır ki, Rousseau'nun genel irade teorisi etrafında şekillenen Fransız Devrimi'nin ardından yaşanan Konvansiyon Dönemi de temsil düşüncesi ile Rousseau'yu bir araya getirmesi bakımından önemlidir. Ancak belirtmek gerekir ki, Rousseau, Fransız Devrimi'nin tek sebebi ya da Devrim'in liderleri tarafından

46 Hakyemez, Yusuf Şevki, “Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 52, Sayı 4, 2003, s. 82.

47 1921 Anayasası metni için bkz. Kili, Suna/ Gözübüyük, Şeref, Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s. 105-108.

48 Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 257.

49 Teziç, s. 117.

50 Miquel, Pierre, La Grande Révolution, Librairie Plon, Paris, 1988, s. 8.

51 “Kanun genel iradenin ifadesidir. Tüm yurttaşların, bizzat ya da temsilcileri aracılığıyla, kanunun oluşumuna katkıda bulunma hakkı vardır”. Çev: Alper Işık, Bildiri metni için bkz; Akad/ Vural Dinçkol/ Bulut, s. 411-412.

52 Hamon, Francis/ Troper, Michel, Droit Constitutionnel, 39e édition, LGDJ, Lextenso éditions, Issy-les-Moulineaux, 2018, s. 358.

aranan düşünürü değildir. Rousseau, var olan sebeplerden sadece biridir ve fikirleri Devrim programının oluşturulmasında bir nebze etki sahibidir.⁵³ Özellikle bu dönemde yaşanan olumsuzluklarla Rousseau'nun teorisi arasında doğrudan bir bağ kurmanın doğru olmadığı, Rousseau'nun Fransız Devrimi'nin bilinç ve kültürel malzemesinin hazırlayıcısı olduğu ama sorumlusu olmadığı ifade edilmektedir.⁵⁴

1921 Anayasası'nın 2. maddesi, yasama ve yürütme kuvvetlerini BMM'de toplayarak kuvvetler birliği ilkesini benimsemiştir. İcra Vekilleri Heyeti, BMM'ye bağlı ve onun denetiminde çalışan bir organdır. Kuvvetler birliği, BMM için bir ihtiyaçtır. Çünkü Tanör'ün deyişiyle, bu durum Ulusal Kurtuluş Mücadelesi için bir "enerji tasarrufu" sağlamaktadır.⁵⁵ Bu tercih Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda kararların alınmasında ihtiyaç duyulan hız ve kararlılığı sağlayarak bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasını sağlamıştır.⁵⁶ Kuvvetler BMM'de toplandığı için burada çoğunlukçu bir demokrasi anlayışı egemendir ve bu anlayış da Rousseau'nun iktidara bir sınır çizemeyen anlayışıyla benzerlik gösterir. Ancak Rousseau'nun teorisinde yoğun tartışmalara konu olan kuvvetler birliği-kuvvetler ayrılığı tartışması bu konuda kesin bir benzerlik kurmayı zorlaştırmaktadır. Çünkü Rousseau, egemenliğin bölünemez olduğunu söylerken, egemenlikten sadece yasama gücünü anlamakta ve yürütmeyi bir egemenlik yetkisi olarak değil, onun bir aracı olarak görmektedir. Bu durum 1921 Anayasası'yla paralellik arz etmektedir. Ancak Rousseau'nun yürütmenin ayrı bir varlığı olmasına ilişkin yaptığı belirlemeler, 1921 Anayasası'nın metniyle değil, uygulamasıyla benzerlik göstermektedir.

Tunaya, bu dönemde İcra Vekilleri Heyeti'nin BMM içinde kaldığını ve onun karşısına geçemediğini belirtse de zaman zaman İcra Vekilleri Heyeti'nin belirli konularda takdir yetkisi istediğini ve Mustafa Kemal'in de görüşlerinin bu yönde olduğunu belirtmektedir.⁵⁷ Özbudun'a göre ise bu dönemde meclis hükûmeti sistemi, uygulamada önemli sapmalara uğramış ve yürütme organına

53 Runkle, Gerald, *A History of Western Political Theory*, The Ronald Press Company, New York, 1968, s. 333.

54 Furet, François, *Devrimin Yorumu: Fransız Devrimi'ne Üç Yaklaşım Biçimi*, 2. Baskı, Çev: Ahmet Kuyaş, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 61.

55 Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 262.

56 Hakyemez, s. 84.

57 Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 275.

daha fazla alan bırakmıştır. Yürütme üyelerinin siyasal sorumluluğunun kabul edilmesi, hükûmet dayanışması, kolektif sorumluluk, İcra Vekilleri Heyeti'nin bir politika ve program sahibi olması bu dönemin öne çıkan özellikleridir.⁵⁸ Dolayısıyla hükûmet sistemi fiiliyatta, parlamenter rejim özellikleri göstermiştir. Bu durum Rousseau'nun zamanla yürütme organının egemenliği fiilen kullanır hale geldiğine ilişkin tespitiyle de paralellik göstermektedir. Rousseau'ya göre kamu gücünü bir kez eline geçiren yürütme, sonra aynı yoldan egemen gücü de eline geçirir. Bu duruma çözüm olarak Rousseau, hükûmetin kendine özgü bir varlığa sahip olması gerektiğini söylemektedir. Bu ayrı varlık, hükûmetin birlikte davranabilmesi, amacını gerçekleştirebilmesi ve varlığını koruyabilmesi için gereklidir. Hükûmetin bu varlığı yine de başka bir varlığın yani egemen varlığın eseridir. Ancak bu durum hükûmetin güçlü ve çabuk bir biçimde davranmasına engel değildir. Dolayısıyla hükûmetin, kuruluş amacından uzaklaşmadan, egemen varlıktan ayrılan noktaları olabilmektedir. 1921 Anayasası döneminde de bu durum yaşanmıştır.

58 Özbudun, Ergun, 1921 Anayasası, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 63-74.

Sonuç

Jean-Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* eserinde yer verdiği görüşlerin ilk bakışta 1921 Anayasası'nı etkilediği düşünülmektedir. Bu bağlamda 1921 Anayasası'nda öngörülen meclis hükûmeti sistemi ile Rousseau'nun yasa yapma sürecine ilişkin belirlemeleri paralellik arz etmektedir. Ancak Rousseau'nun genel iradenin temsilinin mümkün olmadığına ilişkin görüşlerinin günümüz yönetim sistemlerinden keskin biçimde ayrıldığını da ifade etmek gerekir. Ayrıca bazı yazarlar Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* eserinde kuvvetler birliğini savunduğunu, bazı yazarlar da kuvvetler ayrılığı öngördüğünü söylemektedirler. 1921 Anayasası'nda kuvvetler birliğine dayanan meclis hükûmeti sisteminin de uygulamada aslında kuvvetlerin yumuşak biçimde ayrıldığı parlamenter sisteme yaklaşan yönlerinin olduğu görülmektedir. Bu tespitler hem Rousseau'nun fikirleri, hem de 1921 Anayasası açısından bir fikir birliği olmadığını bize göstermektedir. Egemenliğin millete ait olması başta olmak üzere, Rousseau'nun öngördüğü ilkelerin 1921 Anayasası ile hayata geçmiş olduğu düşünülmektedir. Ancak bu durum da tartışmaya açıktır. Çoğunlukçu demokrasi, kuvvetler birliği, meclis hükûmeti sistemi, egemenliğin bölünmezliği gibi ilkeler 1921 Anayasası'na ruhunu vermektedir. Bunun yanı sıra 1921 Anayasası'nın uygulandığı dönemde, meclis hükûmetinden ve yukarıda saydığımız ilkelerden sapma niteliğinde olan bazı uygulamalara rastlamak da mümkündür. Özellikle zamanla yürütme kanadının yasama üzerinde kurduğu etki, yürütme kanadının ayrı bir siyasal programa sahip olarak siyasal sorumluluk üstlenmesi, kanun teklif edebilmesi gibi uygulamalar 1921 Anayasası'nın ruhundan sapmalara işaret etmektedir. Bu durum anayasada öngörülen meclis hükûmeti sistemi ve dolayısıyla Rousseau etkisini tekrar değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Temel bir tespit olarak 1921 Anayasası'nın, teorik boyutta ve doktrinde genel kabul gören Rousseau yorumları dikkate alınarak, bir Rousseau etkisi taşıdığını kabul etmek gerekir. Ancak gerek Rousseau'nun teorisine getirilen farklı yorumlar gerekse de 1921 Anayasası'nın pratik uygulamaları bu etkiye mutlak bir anlam yüklemeyi zorlaştırmaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.
- Akad, Mehmet/Vural Dinçkol, Bihterin /Bulut, Nihat, Genel Kamu Hukuku, Der Yayınevi, İstanbul, 2020.
- Akal, Cemal Bali, İktidarın Üç Yüzü, 6. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.
- Akkaya Kia, Rukiye, “J. J. Rousseau’nun Sosyal Sözleşme Eserinin Osmanlı Türkçesine İlk Tercümeleleri”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 27, Sayı 2, 2017, s. 17-32.
- Anayurt, Ömer, Anayasa Hukuku: Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar), 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020.
- Ardant, Philippe/Mathieu, Bertrand, Institutions Politiques et Droit Constitutionnel, 20e édition, Lextenso Éditions, Paris, 2008.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Berkes, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, 16. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tosun, Cengiz Mesut, “Toplum Sözleşmelerindeki Yasacı”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi* 26. Kıtıap, Hazırlayanlar: Hayrettin Ökçesiz/Gülriiz Uygur/Saim Üye, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2014, s. 423-443.
- Damrosch, Leo, Jean-Jacques Rousseau, Çev: Özge Özköprülü, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Fireside, Harvey F., “The Concept Of The Legislator in Rousseau’s Social Contract”, *The Review Of Politics*, Cilt 32, Sayı 2 (Nisan 1970), s. 191-196.
- Furet, François, Çev: Ahmet Kuyaş, Devrimin Yorumu: Fransız Devrimi’ne Üç Yaklaşım Biçimi, 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Gözler, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Cilt I, Güncellenmiş 2. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2020.
- Guchet, Yves, Histoire des idées politiques Tome 1: De l’Antiquité à la Révolution française, Armand Colin Éditeur, Paris, 1995.
- Hakyemez, Yusuf Şevki, “Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 4, 2003, s. 69-92.
- Hamon, Francis/ Troper, Michel, Droit Constitutionnel, 39e édition, LGDJ, Lextenso éditions, Issy-les-Moulineaux, 2018.
- Kili, Suna/ Gözübüyük, Şeref, Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.
- Marini, Frank, “Popular Sovereignty but Representative Government: The Other Rousseau”, *Midwest Journal of Political Science*, Cilt 11, Sayı 4 (Kasım, 1967), s. 451-470.
- Mızrak, Dilan, “Toplum Sözleşmesi Kuramlarında Siyasi İktidarın Sınırı Olarak Kişi Hak Ve Özgürlükleri Meselesi”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, 2019, s. 21-44.
- Miquel, Pierre, La Grande Révolution, Librairie Plon, Paris, 1988.
- Özbudun, Ergun, 1921 Anayasası, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.
- Prélot, Marcel/Lescuyer, Georges, Histoire des idées politiques, 12e édition, Éditions Dalloz, Paris, 1994.

- Rousseau, Jean-Jacques, *Du Contrat Social*, Flammarion, Paris, 2001.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Les Confessions I*, Garnier-Flammarion, Paris, 1968.
- Runkle, Gerald, *A History of Western Political Theory*, The Ronald Press Company, New York, 1968.
- Russell, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi Cilt III*, Çev: Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul, 2004.
- Şenel, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 11. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 16. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Tanör, Bülent, *Anayasal Gelişme Tezleri*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Tekin, Yusuf / İba, Şeref, “Görüşme ve Yasama Yöntemi Bağlamında 1921 Anayasası’nın Kanunlaşma Süreci”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 2, Haziran 2020, s. 1-18.
- Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*, 23. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk Ve Atatürkçülük*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Uygun, Oktay, *Devlet Teorisi, On İki Levha Yayıncılık*, İstanbul, 2014.
- Waldman, Theodore, “Rousseau On General Will and The Legislator”, *Political Studies*, Cilt VIII, Sayı 3, 1960, s. 221-230.